

هُمُ الْغَيْرِ

گزیده‌ی زبان و ادب فارسی

(درسنامه‌ی فارسی عمومی دانشگاهی)

مریم تراب‌پرور

محمد عسگری

سرشناسه: تراب پرور، مریم، ۱۳۶۱.
 عنوان و نام پدیدآور: گزیده‌ی زبان و ادب فارسی / مریم تراب‌پرور،
 محمد عسگری.
 مشخصات نشر: ایوان کی: مؤسسه آموزش عالی ایوان کی، انتشارات، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری: ۲۲۰ ص.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۹۱۸-۱-۱
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 موضوع: ادبیات فارسی - مجموعه‌ها.
 شناسه‌ی اثرده: عسگری، محمد، ۱۳۴۸.
 شناسه‌ی افزود: مؤسسه‌ی آموزش عالی ایوان کی.
 رده‌بندی کتبه: ۴۱۳۹۱ ج ۴ ت / ۴۰۵ PIR
 رده‌بندی دی‌بی: ۰۸ فا
 شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی: ۲۹۷۰۵۱۲

گزیده‌ی زبان و ادب فارسی



مریم تراب‌پرور، محمد عسگری

ناشر: مؤسسه‌ی آموزش عالی ایوان کی

ایوان کی، بلوار آیت‌الله طالقانی، خیابان دانشگاه، تلفکس: ۲۳۲۴۶۲۱۵۹۷

نشانی اینترنتی: www.pub.eyc.ir

طراح جلد: مجتبی حسن‌پور، حمیدرضا خلیج‌اسدی

صفحه‌آرا: شبنم شهبازی

نسخه‌پردازی و نظارت: مجتبی مقدسی

آماده‌سازی: کارگاه الفبا وابسته به انتشارات حروفیه، تهران، ۹۱۲۲۸۰۲۶۳

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۲

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: کهنمویی، مدیر تولید: فرزین معتکفی

قیمت: ۸۸۰۰ تومان

مرکز پخش: مؤسسه‌ی انتشاراتی جهان جام جم، تهران، میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی،

خیابان لبافی‌نژاد، کوچه‌ی سیمین، پلاک ۵، تلفن: ۶۶۹۲۶۶۳۴-۶۶۵۸۲۵، نمابر: ۶۶۵۸۲۵

فهرست

درآمد	۷
پیش‌گفتار	۱۱
فصل اول / شعر کلاسیک	۱۷
قصیده	۱۷
ساختمان قصیده	۱۸
نام‌گذاری قصاید	۲۰
غزل	۳۱
حسن تخلص در غزل	۳۴
مثنوی	۴۹
رباعی (چهارگانی)	۶۳
دو بیتی	۶۷
قطعه	۶۹
مستط	۷۳
ترجیع‌بند	۷۷
ترکیب‌بند	۸۳
مستزاد	۸۷
فصل دوم / شعر نو	۹۱
قالب‌های شعر نو	۹۱
قالب نیمایی	۹۱
قالب شاملویی یا شعر سپید	۹۹
قالب موج نو	۱۰۶
فصل سوم / دوره‌های نثر فارسی	۱۱۱
نثر مرسل	۱۱۳

۱۳۲	نثر موزون (مسجع).....
۱۳۹	نثر فنی.....
۱۵۱	فصل چهارم / آئین نگارش.....
۱۵۱	مسئولیت، مهم‌ترین شرط نویسندگی.....
۱۵۲	مهم‌ترین اصل نگارش.....
۱۵۲	فایده‌ی نگارش.....
۱۵۲	اهمیت و ارزش نگارش.....
۱۵۳	نویسنده و مشخصات یک نویسنده‌ی خوب.....
۱۵۶	مشخصات یک نوشته‌ی خوب.....
۱۵۸	راه‌های کسب مهارت در نگارش.....
۱۵۸	اصول نگارش (نکات مورد توجه در نگارش).....
۱۶۵	نشانه‌گذاری.....
۱۶۶	نشانه‌ها.....
۱۷۳	نامه‌نگاری.....
۱۷۵	چند نمونه نامه‌ی اداری.....
۱۷۹	مقاله‌ی تحقیقی.....
۱۸۲	مراحل تهیه‌ی مقاله.....
۱۸۲	قسمت‌های گوناگون یک مقاله.....
۱۸۳	رساله نویسی.....
۱۸۹	پیوست ۱.....
۱۸۹	برخی اصطلاحات ادبی.....
۱۹۹	پیوست ۲.....
۱۹۹	چکیده‌ی دستور زبان فارسی.....
۲۱۴	منابع.....

درآمد

بدون اغراق ادبیات فارسی دارای گنجینه‌های بسیار ارزشمندی است که فروغ آنها چشم جهانیان را بدان گونه خیره کرده که در برابر بزرگان ادب این سرزمین سر تعظیم فرود می‌آورند. کشوری که در آن بلند آوازه‌ترین ادیبان جهان پرتو افشانی کنند، مردان و زنانی هنرمند و هنردوست پرورش خواهد داد. امروزه هیچ زن و مرد ایرانی را نخواهیم یافت که روح و روان خود را از چشمه‌های زلال و جوشان ادب فارسی سیراب نکند، و در سایه‌سار دلنشین چنارستان شعر فارسی نیاساید. نتیجه این که اگر کسی که بخواهد از میان آثار فاخر ادب فارسی، کتابی جمع‌آوری کرده و در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد، کاری بس دشوار پیش رو خواهد داشت.

همتم بدرقه‌ی راه کن ای طایر قدس که دراز است ره مقصد و من نوسفرم

ادبیات فارسی در حقیقت یکی از مهم‌ترین حلقه‌های سلسله آثار ادبیات جهانی و آینده‌ی تمام‌نما و درخشان فرهنگ ایران زمین است. در اصل، این میراث گران‌بها، محصول مبادلات فرهنگی، برخوردها و تأثیرپذیری‌های متقابلی است که در طول قرن‌ها صورت

پذیرفته و یکی از بزرگ‌ترین میراث فرهنگی بشری است، به گونه‌ای که ادیبان و فرهیختگان حتی مردم اهل فرهنگ جهان، ما را به آثار ادبی فاخرمان می‌شناسند. با این مقدمه اگر گفته شود که بزرگ‌ترین نمود و جلوه‌ی فرهنگی ما در طول ادوار متمادی، آثار ادبی گران‌بهای مان است، سخن بیهوده‌ای نیست. این یادگار عظیم و ارزشمند، با همه‌ی شکوه و فروغش، نیاز به نگرشی نو دارد که ظرایف و لطایفش بررسی شود، تا مایه‌ای باشد برای ادب امروز و آینده، و تذکاری باشد برای زندگی. ساختن جهان امروز، بی‌تردید، نیاز به ایثار و تزکیه و پاک‌دلی و پاک‌اندیشی دارد، و همه‌ی این‌ها را می‌توان از ادبیات به جامانده از گذشتگان فراگرفت. اگر بنا باشد نوابع ادبی جهان را از طلوع تاریخ و فرهنگ تا به امروز انتخاب کنند، بی‌تردید، چندین تن از بزرگان ادبیات گران‌سنگ این کهن سرزمین، در این مجامع جای خواهند گرفت؛ به حق سروده است شاعر بزرگ خراسان، مهدی اخوان ثالث:

ز پوچ جهان هیچ اگر دوست دارم تو را ای کهن بوم و بر دوست دارم
تو را ای کهن پیر جاوید برنا تو را دوست دارم اگر دوست دارم
جهان تا جهان است پیروز باشی برومند و بیدار و بهروز باشی

گرچه مؤلفان کتاب‌های فارسی عمومی در سال‌های اخیر، آثار ادبی را بر اساس محتوی و مفهوم تقسیم‌بندی نموده‌اند - که البته روش درستی نیز می‌باشد - ولی بنا توجه به این‌که دانشجویان قبل از ورود به دانشگاه، فارسی عمومی را با همین تقسیم‌بندی گذرانده‌اند، شاید مطالعه‌ی مجدّد آن برای برخی از آن‌ها ملال‌آور باشد؛ بنابراین ما همان روش سنتی را پیش گرفته و این کتاب را بر اساس قالب‌های شعری و شیوه‌ی نگارش متون ادبی تقسیم‌بندی کرده‌ایم که چندان خالی از لطف نخواهد بود. در این کتاب، تلاش بر آن بوده تا از ادبیات معاصر و کهن، نمونه‌های شاخصی را برگزیده و تقدیم نماییم. وسعت مطالب در ادبیات و محدود بودن زمان برای ارائه‌ی این مباحث، ما را بر آن داشت که به همین اطلاعات و آثار بسنده کنیم، اما مدرسان محترم می‌توانند مطالب دیگری را که در حوزه‌ی

ادبیات فارسی است و در این کتاب مجال پرداختن به آن‌ها نبوده، در کلاس درس مطرح نمایند.

این کتاب که برای یک نیم‌سال آموزشی فراهم گردیده، مخصوص دانشجویانی است که رشته‌ی تحصیلی آنان ادبیات فارسی نیست، و ساختار آن در چهار فصل به قرار ذیل تنظیم گردیده است :

فصل اول و دوم به شعر فارسی اختصاص دارد. در فصل اول، قالب‌های رایج در شعر کلاسیک فارسی به طور کامل و با ذکر نمونه‌هایی از شاعران بررسی شده و در ابتدای هر بخش آن، به تبیین قالب شعری پرداخته شده و ویژگی‌های آن بیان گردیده تا تصویر کاملی از قالب‌های شعر فارسی در برابر چشمان خواننده قرار گیرد و در عین حال با زبانی ساده، خواننده را از مراجعه به کتاب‌های سبک‌شناسی بی‌نیاز کند.

فصل دوم به شعر نو پرداخته شده و نمونه‌هایی از آثار شاعران نوپرداز فراهم آمده است.

فصل سوم، متون نثر را در بر دارد. در ابتدای فصل سوم با نگاهی به نثر و تقسیمات آن، ویژگی‌های انواع نثر به طور جامع و البته خلاصه در هر دوره بررسی شده و برای هر بخش نیز نمونه‌هایی ذکر شده است.

استادان محترم، ضمن تدریس هر بخش، ویژگی‌های سبک هر دوره را به صورت کامل برای دانشجویان تشریح خواهند کرد و نکات ادبی و هنری آن‌ها را بر خواهند شمرد. فصل چهارم کتاب به آئین نگارش اختصاص یافته است. نوشتن نامه‌های اداری، نامه‌های تبریک و تسلیت، تقاضانامه، نامه‌های دوستانه و از همه مهم‌تر چگونگی نگارش رساله‌ی دانشجویی و فراهم ساختن مقدمات آن از قبیل: فیش‌برداری مطالب و ربط و پیوند دقیق میان آن‌ها را شامل می‌شود. بخشی از این فصل هم به نشانه‌گذاری اختصاص یافته که برای ارائه‌ی مطالب علمی و ادبی ضروری است.

در پیوست‌های آخر کتاب نیز مختصری به صنایع بدیعی و دستور زبان فارسی پرداخته شده و تنها مطالبی که برای دانشجویان جنبه‌ی کاربردی و الزامی دارد، ارائه گردیده است.

آثار جمع‌آوری شده در این کتاب به مثابه‌ی قطره‌ای از دریاست. ادبیات فارسی، گنجینه‌های بسیار ارزشمندی را برای بشر به یادگار گذاشته که اگر قرار بود نمونه‌ای - هرچند مختصر - از هر کدام نقل شود، بدون شک مجموعه‌ای چند برابر کتابی که پیش رو دارید، تدوین می‌شد، که با توجه به محدودیت زمانی برای ارائه‌ی آن در یک ترم تحصیلی، کاری ناممکن است.

امید است دانشجویان عزیز با استفاده از فهرست منابع، به اصل آن کتاب‌ها مراجعه کرده و خود را از سرچشمه‌های جوشان ادب فارسی سیراب گردانند.

مؤلفان این کتاب تمام تلاش خود را به کار بسته‌اند تا مجموعه‌ای از آثار ارزنده و وزین زبان و ادبیات فارسی را فراهم کنند و در این کار از تجربه‌ی ارزشمند سایر نویسندگان نیز سود جستند، اما ادعای کمال و ارائه‌ی کار بی‌نقص را ندارند. انتظار می‌رود، خوانندگان فرهیخته با انتقادات و پیشنهادها سازنده‌ی خود، آن‌ها را در اصلاح کتاب مزبور یاری فرمایند.

در پایان از مسئولان محترم دانشگاه ایران‌کی و همهی کسانی که در به انجام رسیدن این اثر نهایت همکاری را داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌گردد و از درگاه حضرت احدیت برای دانشجویان عزیز، خلعت صحت و حسن عاقبت و علم با عمل، مسألت می‌شود.

مؤلفان

تاسن ۱۳۹۰

پیش گفتار

زبان و ادبیات چیست؟

زبان و ادبیات، جلوه گاه اندیشه، آرمان، فرهنگ، تجارب و روحیات یک جامعه است. انسان‌ها در گذر زمان برای انتقال پیام‌ها، عواطف و اندیشه‌های خویش از توانمندی‌های زبانی بهره جسته‌اند و از ادبیات که زبان برتر است، به عنوان ابزاری در انتقال بهتر، بایسته و مؤثرتر اندیشه‌ی خود استفاده کرده‌اند. ادبیات در تلافی احساسات، پرورش ذوق و ماندگار کردن ارزش‌ها و اندیشه‌ها، سهمی بزرگ و عمده بر دوش داشته و به همین دلیل هر اندیشه‌ای که در قالب مناسب خویش ریخته شود، پایا و مانا می‌گردد.

شعر چیست؟

چیستی شعر، بحثی دشوار و به زبانی دیگر غیرممکن است، زیرا به اندازه‌ی عمر آدمی از زمان پیدایش شعر تا کنون می‌گذرد و هنوز تعریف جامع و مانعی از آن صورت نگرفته است. برخی آثاری را که به رغم سرایندگان آن شعر محسوب می‌شده‌اند، از قلمرو شعر خارج کرده‌اند و برخی آثاری را که پدیدآورندگان آن‌ها را در قالب نثر ارائه داده‌اند، شعر به شمار آورده‌اند؛ بعضی هم تفکیک مرز شعر و نثر را کارنادرستی خوانده‌اند.

شمس قیس رازی در کتاب المعجم فی معاییر اشعارالعجم می‌نویسد: «شعر سخنی است اندیشیده و مرتب، معنوی، موزون، متکرر و متساوی که حروف آخر آن‌ها به یکدیگر مانده باشد. این تعریف به چهار عنصر اندیشه، وزن، قافیه و زبان نظارت دارد».

دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی از کتاب شفای ابن سینای بلخی، فصل پنجم، مقاله‌ی پنجم چنین نقل می‌کند: «شعر کلامی است مخیل، ترکیب شده از اقوالی دارای ایقاعاتی که در وزن متفی و متساوی و متکرر باشد و حروف خواتیم آن متشابه باشند»؛ اما خود وی نظر دیگری ابراز نموده و چنین می‌نویسد: «شعر، حادثه‌ای است که در زبان روی می‌دهد، و در حقیقت، گوینده‌ی شعر با شعر خود، عملی در زبان انجام می‌دهد که خواننده میان زبان شعری او و زبان روزمره و عادی تمایزی احساس می‌کند»؛ نیز در جای دیگر چنین می‌نویسد: «شعر گره‌خوردگی عاطفه و تخیل است که در زبان آهنگین شکل گرفته باشد».

برخی دیگر از نظریه‌پردازان پهنه‌ی ادبیات نظرات و تعابیر دیگری از شعر ارائه داده‌اند:

— شعر، جاودانگی یافتن استنباط احساس انسان است از یک لحظه از زمان گذرا در جامه‌ی واژه‌ها.

— شعر، زاییده‌ی بروز حالتی ذهنی است برای انسان در محیطی از طبیعت.

— شعر، فشرده‌ترین ساخت کلامی است.

— شعر، یک واقعیه‌ی ناگهانی است؛ از سکوت بیرون می‌آید و به سکوت برمی‌گردد.

انسان اولیه — که نخستین شاعر نیز بود — قدرت نامیدن و شعر گفتن را آن‌چنان مقدس می‌پنداشته که آن را به خدا نسبت می‌داده است. در این مورد نیز نظرات فراوانی مطرح گردیده، که اگر بخواهیم آن‌ها را دسته‌بندی کنیم به دو گروه کلی تقسیم می‌شوند:

گروه اول با ارائه‌ی تعریفی مشخص از شعر مخالفت نموده و آن را به دلیل پهنای وجود آن، غیر ممکن یا محال می‌شمارد (شعر را با عناصر و خصایص آن تعریف می‌کند).

گروه دوم بر سر این که کدام خصوصیت ذاتی و کدام عرضی‌اند، اختلاف نظر دارند؛ مثلاً برخی وزن و قافیه و خیال و اندیشه را از عناصر ذاتی شعر به حساب آورده و تعریف شعر را بر آن استوار ساخته‌اند. برخی دیگر، وزن به معنای عروضی آن را از عوارض شعر محسوب نموده و منطق شعری و یا بیان برتر را عامل مؤثر در ساختار شعر دانسته‌اند. گروهی نیز بر عنصر خیال تکیه کرده و آن را موجب تفکیک شعر از نظم برشمرده، و برخی زبان را وجه ممیزه‌ی شعر از نثر تلقی نموده‌اند.

تفاوت‌های شعر و نثر

شعر و نثر هر دو از حروف و کلمه ساخته می‌شوند، و به هر دو کلام نیز اطلاق می‌شود؛ بنابراین فرقی با یکدیگر ندارند، و تنها چیزی که آن‌ها را از هم جدا می‌سازد، عوامل ذیل است:

۱. هر کلامی که از وزن عروضی «متساوی» و «متکسر» و قافیه واحد برخوردار باشد، شعر است و نه نثر. خواجه نصیرالدین طوسی در کتاب *اساس الاقتباس* می‌نویسد: «نظم، نثر منطقی خاص است به تخیل و وزن را از آن جهت معتبر دارد که به وجهی اقتضای تخیل می‌کند؛ پس شعر در عرف منطقی، کلام مختل است و در عرف متأخران، کلام موزون و مقفّی.» این معیار به اشعار کلاسیک اختصاص دارد و گرنه شعر نو نه وزن دارد و نه قافیه، اما به آن شعر گفته می‌شود. پس این که وزن و قافیه را به عنوان معیار تعیین کردیم، فقط در جهت اثبات آن است و بدین گونه نیست که اگر کلامی وزن و قافیه نداشت، نثر است.

۲. هدف غایی نثر، رساندن پیام به مخاطب است، لیکن تأثیر و لذت نیز جزو اهداف شعر محسوب می‌شود. نثر از پیچیدگی‌های کمتری برخوردار است، اما در شعر، مخاطب در عین به‌دست آوردن پیام، از آن لذت نیز می‌برد.

۳. در نثر، نویسنده مجبور نیست از صنایع بدیع و بیان، بیش از حد معمول استفاده کند، اما در شعر، شاعر ناچار است که کلام خود را با تصویر در هم بیامیزد، و به همین دلیل، خیال را عنصر اساسی شعر دانسته‌اند.

۴. نثر تابع قوانین دستوری است. و هر کلمه جای مشخص خود را دارد، اما در شعر، شاعر ملزم نیست که تابع دستور باشد. شاعر با درهم ریختن شکل دستوری کلام، به آن صورتی زیبا نیز می‌بخشد.

در زبان و ادبیات فارسی، آثار ادبی - بنا به سلیقه‌ی ادیبان و مؤلفان کتاب‌های فارسی - به انواع و اقسام مختلف تقسیم شده‌اند. در این جا تقسیم‌بندی مزبور در قالب نمودار مقابل ارائه گردیده است :

www.ketabonline.ir

